

ΕΠΙΜΕΤΡΟ

Η ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΑΠΟΠΕΙΡΑ ΣΤΗΝ ΙΤΑΛΙΑ

Η μαρτυρία των βυζαντινών πηγών σχετικά με τη δυσκολία επέμβασης της αυτοκρατορίας στη Δύση επί Κομνηνών

Για την Άννα Κομνηνή, η βυζαντινή κυριαρχία στην Ιταλία ανήκει στο παρελθόν, μάλλον οριστικά. Το 1107, όταν δηλαδή ο Αλέξιος Α΄ έχει πια ένα μόνιμο στόλο στη διάθεσή του, ο μέγας δούξ Ισαάκιος Κοντοστέφανος, αποπλέοντας από το Δυρράχιο, θα επιχειρήσει να πολιορκήσει τον Υδρούντα (Ιδρούντα στο κείμενο), μία πόλη που βρίσκεται *κατά την παραλίαν τῆς Λογγιβαρδίας διακειμένη*, με πρόσοψη προς το Ίλλυρικόν. Η προσπάθεια δεν θα έχει ούτε επιτυχία, ούτε συνέχεια, φυσικά¹. Για να φτάσει ως εκεί, ο βυζαντινός στόλος έπρεπε να διαπλεύσει *τὸν ἀναμεταξὺ Λογγιβαρδίας καὶ Ίλλυρικοῦ πορθμόν*², που αναφέρεται σχετικά συχνά από την συγγραφέα³. Στην Άννα Κομνηνή που δείχνει να ταυτίζει σωστά τις περιοχές που αποκαλεί *Λογγιβαρδία* με το παλιότερο βυζαντινό θέμα Λογγοβαρδίας (893/6-1071), η περιοχή μοιάζει να είναι ασφαλώς γνωστή. Αναφέρει *τὰ μέρη Λογγιβαρδίας*⁴, από τα οποία κατευθύνονται συχνότερα προς το Ίλλυρικόν⁵, παρά αντίστροφα, και αυτό φαίνεται από τους χαρακτηρισμούς που δίνει στα πλοία που διαπλέουν τον πορθμό προς το Ίλλυρικόν: *ταῖς ἀπὸ Λογγιβαρδίας πρὸς τὸν Βαΐμουντον διαπλωιζομέναις ληστρικαῖς καὶ φορητοῖς ναυσί*⁶. Σύμφωνα με την Άννα, εκτός από *παραλίαν*, όπως είδαμε⁷, η Λογγοβαρδία έχει κάποια όρια (*τὴν περαίαν*), μάλλον προς Β., ἐφ' ὅσον αναφέρεται μετὰ ἀπὸ αὐτὰ τὸ Σαλέρνο⁸, ἀλλά,

1. Άννα Κομνηνή IB΄, 8, 2-3, σ. 378.

2. Άννα Κομνηνή II΄, 8, 5, σ. 406.

3. Άννα Κομνηνή I΄, 5, 8, σ. 298 I΄, 5, 9, σ. 298 I΄, 8, 2, σ. 304 I΄, 8, 3, σ. 304 II΄, 7, 2, σ. 403.

4. Άννα Κομνηνή Α΄, 11, 1, σ. 36 IB΄, 4, 4, σ. 369.

5. Άννα Κομνηνή II΄, 12, 17, σ. 419.

6. Άννα Κομνηνή II΄, 7, 5, σ. 405.

7. Άννα Κομνηνή II΄, 7, 4, σ. 404: *τὴν τῆς Λογγιβαρδίας ἡμόνα ...*

8. Άννα Κομνηνή Ε΄, 3, 6, σ. 148 (Σαλερηνός), όπως και Ε΄, 3, 6, σ. 148 και ΣΤ΄, 5, 1, σ. 175. Αλλού (π.χ. Α΄, 12, 11, σ. 43 Α΄, 13, 6, σ. 45 Α΄, 15, 2, σ. 49) η Άννα αναφέρει *Σάλερνος*, και μάλιστα, στο πρώτο από τα τρία παραδείγματα, *μητρόπολις Μέλφης*, δηλαδή Αμάλφης, κάτι που δείχνει ότι δεν διακρίνει την Melfi, πόλη της Basilicata, από την Αμάλφη.

πέρα από τη σεβάσμια μονή του Αγίου Ανδρέα που αναφέρει⁹, μνημονεύει *τὰ ἄντρα καὶ τὰ ὄρη τῆς Λογγιβαρδίας*¹⁰, ενώ το Μπάρι (Βάρις), η παλιά πρωτεύουσα του θέματος Λογγοβαρδίας και ολόκληρης της βυζαντινῆς Ιταλίας μνημονεύεται ως λατινική επισκοπή¹¹, ως τόπος της Λογγιβαρδίας από τον οποίο ξεκινούν οι πλόες των Δυτικών (Hugues de Vermandois) προς το Ιλλυρικό, που άλλοτε καταλήγουν εξ αιτίας τρικυμίας στο Δυρράχιο¹², είτε στον Αυλώνα¹³. Γενικά, η Λογγοβαρδία εμφανίζεται στην Άννα Κομνηνή μετά την αποχώρηση των βυζαντινών αρχών ως τόπος λογγοβαρδικών ηγεμονιών, αναφέρεται μάλιστα ένας *ἀρχηγὸς Λογγοβαρδίας* Ερμάνος (Hermann) στο όνομα ως αποδέκτης γράμματος του Αλέξιου Α΄ Κομνηνού μάλλον το 1082¹⁴, οπότε και αρχίζει να εμφανίζεται ως επιδίωξη της βυζαντινῆς δυτικής πολιτικῆς η κήρυξη του σύμμαχου γερμανού αυτοκράτορα Ερρίκου Δ΄ (1056-1106) στη Ν. Ιταλία¹⁵.

Ο διάπλους του πορθμού της Λογγοβαρδίας είναι φυσικό να παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, επειδή είναι τελείως διαφορετικό να μην μπορεί η αυτοκρατορία να επέμβει στρατιωτικά στην Ιταλία από το να μην γνωρίζει τί είναι πιο πρόσφορο και αποτελεσματικό για τους διαπλέοντες την Αδριατική (*τὸν Ἄδριαν*), ιδιαίτερα τώρα που η ανάγκη απόκρουσης δυτικών στρατευμάτων που εισβάλλουν διά θαλάσσης¹⁶ στην αυτοκρατορία αρχίζει να γίνεται μία μόνη πραγματικότητα. Έτσι λοιπόν, ο συντομότερος διάπλους του πορθμού της Λογγοβαρδίας είναι, όπως μαθαίνει ο πολὺς Ροβέρτος Γυισκάρδος το 1084, αυτός ανάμεσα στον Υδρούντα και στον Αυλώνα¹⁷, ενώ, από ό,τι φαίνεται από το ίδιο κείμενο, συνήθως προτιμάται από τους Δυτικούς κακῶς το Βρεντήσιον (Brindisi) ως λιμάνι απόπλου. Το Βρεντήσιον προσφέρει *τὴν ταχίστην κέλευθον* σε περίπτωση που κάποιος θέλει να αποπλεύσει από την Λογγοβαρδία προς το Δυρράχιο¹⁸. Αντίθετα, το 1107, ο *μέγας δούξ* Ισαάκιος Κοντοστέφανος με το στόλο

9. Άννα Κομνηνή Π΄, 12, 28, σ. 423.

10. Άννα Κομνηνή Α΄, 11, 1, σ. 36.

11. Άννα Κομνηνή Γ΄, 12, 8, σ. 119.

12. Άννα Κομνηνή Ι΄, 7, 4, σ. 302-303.

13. Άννα Κομνηνή ΙΒ΄, 9, 2, σ. 381.

14. Άννα Κομνηνή Γ΄, 10, 1, σ. 112.

15. Άννα Κομνηνή Γ΄, 10, 4, σ. 113: *ὀπηνίκα εἰς Λογγιβαρδίαν κατέλθης* Ε΄, 3, 1, σ. 146: *τάχιον (τον ρήγα Αλαμανίας) τὴν Λογγιβαρδίαν καταλαβεῖν* Ε΄, 3, 3, σ. 147: *τὴν τοῦ ὄρηγος Αλαμανίας εἰς Λογγιβαρδίαν ὅσον ἦδη ἄφικιν* Ε΄, 3, 7, σ. 148: *ὁ μέντοι ὄρηξ πολιορκῆσαι τὴν Λογγιβαρδίαν ἐπιειγόμενος*.

16. Άννα Κομνηνή Π΄, 1, 4, σ. 385: *καὶ ἀπείργειν τοὺς ἀπὸ Λογγιβαρδίας πρὸς τὸν Βαϊμοῦντον διαπλωιζομένους ...*

17. Άννα Κομνηνή ΣΤ΄, 5, 3, σ. 176.

18. Άννα Κομνηνή Α΄, 16, 1, σ. 51. Για μία περιγραφή του Δυρράχιου σε σχέση με την Αδριατική βλ. Άννα Κομνηνή ΙΒ΄, 9, 4, σ. 382: *κεῖται μὲν ἐπ' αὐταῖς ἡῶσι τοῦ Ἀδριαντικοῦ πελάγους ἐν τῷ μέσῳ δὲ ὑφήπλωται πέλαγος πολὺ καὶ μακρόν, καὶ κατὰ πλάτος μὲν παρατεῖνον εἰς τὴν περαίαν τῶν Ἰταλῶν, κατὰ μήκος δὲ ἀνὸν καὶ ἐπικάμπτον πρὸς ἀνατολάς τε καὶ πρὸς βορρᾶν πρὸς τοὺς Οὐδέτονας βαρβάρους, ὧν καταντικρὺν κείται τῶν Ἀπουλιῶν ἡ χώρα*.

του θα ξεκινήσει υποχρεωτικά από το Δυρράχιον, όπου έχει σταλεί από τον αυτοκράτορα για να πλήξει τον Υδρούντα¹⁹, θα έχει δηλαδή μακρότερο διάπλοο. Από το Μπάρι πάλι στον Αυλάνα που δεν ενδείκνυται σαν διαδρομή, φτάνει κανείς δεξιά τύχη *χρησάμενος*²⁰. Απρόσφορος τελειώς²¹, σύμφωνα με το κείμενο, θεωρείται και ο πλους από τον Υδρούντα προς Νικόπολη και Ναύπακτο, όπως δείχνει να σχεδιάζεται αρχικά η Νορμανδική εισβολή, ώστε να πλήξει την αυτοκρατορία αρκετά νοτιότερα, ίσως για να πλήξει την Κόρινθο και τη Θήβα, όπως συνέβη αργότερα, το 1147.

Σε γενικές γραμμές και κρίνοντας εκ των υστέρων, μία βυζαντινή στρατιωτική επέμβαση στην Ιταλία την εποχή που αρχίζουν αυτές οι μαζικές κινήσεις ενόπλων από την Δυτική Ευρώπη προς την Ανατολή που λέγονται Σταυροφορίες²² πρέπει να θεωρείται πολιτική αυτοκτονία ή κάτι παραπλήσιο. Κλείνοντας μία αρκετά περιέργη ιστορία που διηγείται σχετικά με τις απαρχές και τις αιτίες των ιταλικών υποθέσεων και, πιο ειδικά, της Λογγοβαρδίας, που, όπως λέει, κάποτε τελούσε ακόμα υπό την αυτοκρατορία²³, η Άννα Κομνηνή που –ίσως απρόσμενα, αλλά πραγματικά– διαθέτει και μία ισχυρή αίσθηση στρατηγικής, καταλήγει υπαινικτικά και μελαγχολικά: *τί τὸ μετὰ ταῦτα; ἐσφάδαξε τὰ τῶν Λατίνων τε καὶ Ἰταλῶν κατὰ Ῥωμαίων καὶ ἡ τῆς Λογγοβαρδίας ὄλης ὁμοῦ καὶ Ἰταλίας ἐμελετᾶτο κατάσχεσις*²⁴, ενώ, λίγο πιο κάτω²⁵ δείχνει να θεωρεί ότι ο κίνδυνος από την Ιταλία είναι τουλάχιστον ισοδύναμος με αυτόν από το Βορρά και τον άλλο από την Ανατολή. Πέρα από τόπο κυριαρχίας διαφόρων λογγοβαρδικής προέλευσης χωροδεσποτών, από ένα σημείο και μετά, η Άννα Κομνηνή διαγράφει τη Λογγοβαρδία σαν προνομιακό τόπο για το φιλόδοξο σταυροφόρο Βοημούνδο του Τάραντα²⁶. Κάπως έτσι, η απόπειρα του *μεγάλου δουκὸς* Ισαάκιου Κομποστέφανου που διαπλέει τον πορθμό το 1107 για να πολιορκήσει τον Υδρούντα, υποβαθμίζεται σε σημείο να ξεχνιέται περίπου, στριμωγμένη, όπως είναι, ανάμεσα σε άπειρα μεγάλα και μικρά γεγονότα. Από τότε, ο Βοημούνδος έχει διαπλεύσει αρκετές φορές τον διάπλοο, με αποτέλεσμα να τον απασχολούν οι πολεμικές συγκυρίες πολύ ανατολικότερα, όπως π.χ. να αποτρέψει την κατάληψη από το στόλο του Αλέξιου Α΄ του λιμανιού της αρχαίας Κωρύκου (Κούρικον, στο παλαιό θέμα των Κιβυρραιωτών), κάτι που θα επέτρεπε στον αυτοκράτορα (που κατείχε ήδη την απέναντι από το Κούρικον κείμενη Κύπρο) να

19. Άννα Κομνηνή ΙΒ΄, 8, 1-3, σ. 378.

20. Άννα Κομνηνή ΙΒ΄, 9, 2, σ. 381.

21. Άννα Κομνηνή Α΄, 16, 1, σ. 51: *εις πολὴν πλάτος ἠνέωκτο τὸ ἐκεῖθεν ἐνθάδε πέλαγος ...*

22. Η περιγραφή του Κίνναμου (Β΄, 12, σ. 67) για τη Β΄ Σταυροφορία με την κατάληξη *ἅπαν ἄλλῳ τὸ ἐσπέριον ἐκεκίνητο κράτος μοιάζει σχεδόν πανομοιότυπα με το σχετικά μακρότερο χωρίο της Άννας Κομνηνής (Ι΄, 5, 4, σ. 297) για την Α΄ Σταυροφορία: *πάσα ἡ ἐσπέρα καὶ ὅποσον γένος βαρβάρων ...**

23. Άννα Κομνηνή Ε΄, 8, 2, σ. 162.

24. Άννα Κομνηνή Ε΄, 8, 5, σ. 163.

25. Άννα Κομνηνή ΣΤ΄, 3, 3, σ. 172: *Περσῶν ἐπελεύσεις καὶ τὰς τῶν Σκυθῶν ἐκδρομὰς οὐκ ἀγνοεῖτε καὶ τῶν ἐκ Λογγοβαρδίας ὄξυνομένων δορᾶτων οὐκ ἐπιέλησθε.*

26. Άννα Κομνηνή ΣΤ΄, 5, 1, σ. 175 ΙΒ΄, 1, 1, σ. 359 ΙΒ΄, 1, 5 και 6, σ. 361.

παρεμποδίζει την απρόσκοπτη ενίσχυση των Σταυροφόρων της Αντιόχειας από στρατεύματα από τη Λογγοβαρδία²⁷.

Αν ο Ιωάννης Κίνναμος πλησιάζει απλά –σε περίπτωση που δεν μιμείται– την Άννα Κομνηνή²⁸ στην περιγραφή και συνολικό χαρακτηρισμό της Σταυροφορίας που ο κάθε ένας από τους δύο αυτούς βυζαντινούς συγγραφείς είδε να διασχιζόταν τη χώρα του, η τελική του κρίση υπερβαίνει κατά πολύ το θαυμασμό προς τους Σταυροφόρους που ενδόμυχα δεν αποκλείεται να τρέφει, αλλά επίσημα προσπαθεί να καλύψει με ένα μείγμα συγκατάβασης και περιφρόνησης η Άννα Κομνηνή²⁹. Ο Κίνναμος γράφει χωρίς περιστροφές ότι ενώ *προχείρω λόγῳ* η Β΄ Σταυροφορία έχει ως στόχο της την απελευθέρωση των Αγίων Τόπων, έρχονται *τῆ γέ μιν ἀληθεία ὡς τὴν τε χώραν Ῥωμαίων ἐξ ἐφόδου καθέξοντες καὶ τὰ ἐν ποσὶ καταστρέψοντες*³⁰. Μετά την αποτυχία της στρατιωτικής επέμβασης του Μανουήλ Α΄ στην Ιταλία, ο Κίνναμος θα δείξει ακόμα πιο φοβισμένος: *φήμη γάρ τις ἐκράτει τῷ θνηκαῦτα ὡς ὁ Ἀλαμανῶν ῥῆξ Φρεδερίκος τὸ σύμπαν ἔθνος ἀνακινήσας πανστρατὶ ἐπὶ τὴν Ῥωμαίων φέρεται γῆν*³¹, ανακοινώνει επίσημα μία ἀλήθεια που θα αργήσει όμως αρκετά ακόμα να υλοποιηθεί. Ενώ η Άννα Κομνηνή με τις τόσες επισημάνσεις της σχετικά με τους διαφόρους διάπλους της Αδριατικής μοιάζει σαν να θέλει να υποδείξει τί είναι εύκολο και τί δύσκολο από γεωγραφική άποψη για Δυτικούς και Βυζαντινούς, ο Κίνναμος, παρ' όλο που δείχνει να γνωρίζει καλά τις μετακινήσεις της βυζαντινής στρατιάς από πόλη σε πόλη στην Ιταλία, δεν ασχολείται καθόλου με τις θαλάσσιες διαδρομές³². Το μοτίβο που όλο και επανέρχεται στην αφήγησή του είναι η αμετάκλητη θέληση και απόφαση του Μανουήλ Κομνηνού να κατακτήσει την Ιταλία και να την προσαρτήσει ολόκληρη στην αυτοκρατορία. *Ἦει τοῖνυν Σικελίαν περινοῶν καὶ Ἰταλίαν πᾶσαν*, λέει για τον τολμηρό αυτοκράτορα³³ ήδη από το 1147 και ενώ οι Νορμανδοί έχουν καταλάβει την Κέρκυρα η ανάκτηση της οποίας, με τον τρόπο που εκφράζεται ο Κίνναμος, δείχνει να θεωρείται κάτι όχι μόνο απλό αλλά και προκαταρκτικό μίας μεζίζονος ιταλικής εκστρατείας. Λίγο μετά την ανάκτηση της Κέρκυρας

27. Άννα Κομνηνή ΙΑ΄, 10, 9, σ. 353.

28. Άννα Κομνηνή Γ΄, 5, 4, σ. 297.

29. Αντίθετες απόψεις στον D.-R. Reinsch, *Ausländer und Byzantiner im Werk der Anne Komnene, Rechtshistorisches Journal* 8 (1989) 257-277 και στον R.-J. Lilie, *Anne Komnene und die Lateiner, BSl* 54 (1993) 167-182.

30. Κίνναμος Β΄, 12, σ. 67.

31. Κίνναμος Ε΄, 1, σ. 202.

32. Εκτός από την περίπτωση που ο Μανουήλ αναθέτει στον *ἀνατολικῶν καὶ ἐσπερίων* δομέστικο Ιωάννη Αξούχ να κατευθύνει *τὸ ναυτικὸν ἄπαν* στον Αγκώνα (Ancona). Διαφωνώντας με τη διαταγή του αυτοκράτορα, ο Αξούχ κωλυσιεργεί κοντά στο Δυρράχιο και μία θύελλα καταστρέφει το μεγαλύτερο μέρος του στόλου (Κίνναμος Γ΄, 6, σ. 102), που όμως εμφανίζεται λίγο αργότερα να επιστρέφει άδοξα στην Κωνσταντινούπολη *τῶν ἀμφὶ τῇ Ἰταλίᾳ διαπεπραγμένους οὐδὲν* (Κίνναμος Γ΄, 9, σ. 113). Πρβλ. Chalandon, *Les Comnène* II, 333-334.

33. Κίνναμος Γ΄, 4, σ. 96.

και την υποχώρηση των Νορμανδών στη Σικελία πάντα σύμφωνα με τον Κίνναμο, ο Μανουήλ *τοῦ λοιποῦ περὶ Σικελίας καὶ τῆς Ἰταλῶν ἐσκέπτετο γῆς ὡς καὶ ταύτας Ῥωμαῖοις ἀνασώσαιο*³⁴. Αμέσως πιο κάτω στο κείμενο, Αλαμανοί, Δαλμάτες και Παίονες μαθαίνουν ότι ο Μανουήλ *συσκευάζεται πόλεμον κατὰ Σικελίας*³⁵. Μετά το θάνατο του γερμανοῦ ηγεμόνα και θεωρούμενου ως βυζαντινοῦ σύμμαχου Κονράδου Γ' (1152), αρχίζει η υλοποίηση της αυτοκρατορικής απόφασης: ο σεβαστός Μιχαήλ Παλαιολόγος που έρχεται στην Ιταλία με μόνο δέκα πλοία³⁶ έχει ως στόχο *ὅπως ἂν Ἰταλίαν βασιλεῖ κατεστήσαιο*³⁷. Όταν ένας ιταλός συμπολεμιστής (κόμης του Loritello, Βασαβίλας στο κείμενο) χρειάζεται ενίσχυση, οι βυζαντινοί στρατηγοί Μιχαήλ Παλαιολόγος και Ιωάννης Δούκας του απαντούν ότι δεν ήρθαν στην Ιταλία για να συμμαχήσουν μαζί του, αλλά *ὡς δηλονότι βασιλεῖ Ἰταλίαν ταύτην πρὸς αὐτοῦ συμμαχοῦμενοι κατακτήσαιντο*³⁸, δείγμα ιδιαίτερα αλαζονικής συμπεριφοράς. Γενικά, ο Κίνναμος δείχνει ορισμένες φορές να λησμονεῖ τελείως τη δυσκολία που προκύπτει από την ισχύ των Δυτικών απέναντι στην αυτοκρατορία του Μανουήλ και που όμως αυτή η ισχύς κάποιες άλλες φορές δείχνει να τον τρομοκρατεῖ, εκτός και αν πιστεύει ότι η καλύτερη άμυνα είναι η επίθεση³⁹. Λίγο μετά από τότε, οπότε παραδέχεται ότι *τὰ μὲν δὴ τῶν Ἰταλικῶν πολέμων ἐνταῦθα Ῥωμαῖοις πέρας ἔσχε*⁴⁰, σπεύδει με ελαφρότητα να αποδώσει στο Μανουήλ την εκτίμησή του *μηδὲν ὀθενδῆποτε ἀντιστατοῦν τῇ Ῥωμαίων ὑπεφαίνετο ἀρχῇ*⁴¹, κάτι που θυμίζει το προσόμιο του περιβόητου αντίστοιχου νόμου του Κωνσταντίνου Θ' Μονομάχου⁴², και αυτό λίγο πριν ανακοινώσει τις ανοιχτά επιθετικές διαθέσεις του Φρειδερίκου Α' Barbarossa (1152-1189) εναντίον της αυτοκρατορίας, για να συμπληρώσει αμέσως: *ἤδη γὰρ τὰ ἀμφὶ τοῖς Ἀλαμανοῖς θρυλληθέντα οὐκέτι ἐκράτουν*⁴³. Υποχρεωμένος να προβάλει τη βυζαντινή αυτοκρατορική άποψη σε όλα τα μεζονα θέματα που πραγματεύεται, ο Κίνναμος επιχειρεῖ να υποστηρίξει τη θέση ότι η κατάκτηση της Ιταλίας ήταν κάτι το εφικτό, σε πλήρη αντίθεση με την Άννα Κομνηνή που κι αυτή όμως υποστηρίζει τις προσπάθειες του πατέρα της όμως μόνο μέχρι του σημείου που αυτές ευδοκίμησαν και, πραγματικά στην περίπου χαώδη κατάσταση της αυτοκρατορίας επί Αλέξιου Α' η κατάκτηση της Ιταλίας

34. Κίνναμος Γ', 5, σ. 101.

35. Κίνναμος Γ', 6, σ. 101.

36. Κίνναμος Δ', 2, σ. 137.

37. Κίνναμος Δ', 2, σ. 137. Πρβλ. Chalandon, *Les Comnène* II, 360.

38. Κίνναμος Δ', 6, σ. 147. Πρβλ. Chalandon, *Les Comnène* II, 363.

39. Βλ. Μ. Μ. Frejdenberg, Trud Ioanna Kinnama kak istoričeskii istočnik, *Viz. Vrem.* 16 (1959) 29-51, εδώ: σ. 45-46, όπου λέγεται ότι τον Κίνναμο δεν ενδιαφέρουν οι πολιτικές συνθήκες, καθώς ασχολείται συνήθως με τα στρατιωτικά γεγονότα.

40. Κίνναμος Δ', 16, σ. 176.

41. Κίνναμος Ε', 1, σ. 202.

42. *JGR* Α', 621.

43. Κίνναμος Ε', 1, σ. 203. Πρβλ. Magdalino, *Empire*, 57 σημ. 111, σχετικά με τις αποκλίσεις των ηγών για τις διαδοχικές εδαφικές βλέψεις στην Ιταλία του Μανουήλ Κομνηνού.

ήταν κάτι το τελειώς ανέφικτο. Στο εξής, *έσπερα* για τον Κίνναμο είναι συνήθως η Βαλκανική Χερσόνησος⁴⁴, ενώ στο γνωστό μακροσκελές απόσπασμά του (Ε΄, 7, σ. 218-220) αμφισβητεί τις δικαιοδοσίες του Πάπα Ρώμης και του Δυτικού αυτοκράτορα, όπου ο δεύτερος επιτελεί υπηρεσία ιπποκόμου στον πρώτο (Stratordienst)⁴⁵. Τώρα ο Κίνναμος αρχίζει να θυμάται *τὰ ἔθνη τὰ τῆδε καὶ ὅσα κόλπου ἐντὸς ἴδρυνται τοῦ Ἰονίου*⁴⁶, που πρέπει να αποτελέσουν, μαζί με τη Βενετία, αμυντική ασπίδα για την αυτοκρατορία απέναντι στις επεκτατικές βλέψεις του Φρειδερίκου Barbarossa, του οποίου η δύναμη μεγαλώνει *ἐπὶ μέγα ἐκάστοτε*. Μόλις προς το τέλος της *Ἐπιτομῆς Ἱστοριῶν* που έγραψε, ο Κίνναμος αφήνει να φανεί η ναυτική δύναμη των Βενετών⁴⁷, τους πλόες των οποίων κάθε άλλο παρά παρακολουθεί.

Ο Νικήτας Χωνιάτης χρησιμοποιεί τον παραδοσιακό στα ώς την εποχή του βυζαντινά κείμενα όρο *Λογγιβαρδία* μόνο μία φορά⁴⁸, ενώ, αργότερα και προς το τέλος του κειμένου του⁴⁹, εισάγει κατά κάποιον τρόπο τον όρο *Λαμπαρδία*, εννοώντας μ' αυτόν ό,τι ακριβώς σήμερα ονομάζεται Λομβαρδία στη Β. Ιταλία. Αρκετά πιο οικεία δείχνει να του είναι η Καλαβρία, όπου κατά τον πολύ χειρότερα από τον Κίνναμο πληροφορημένο Νικήτα Χωνιάτη, δείχνει να έχει εξελιχθεί η κύρια βυζαντινή κατακτητική προσπάθεια⁵⁰. Στη *Χρονική διήγηση* του Χωνιάτη η επίσης μοναδική εμφάνιση του κόλπου Αδρία που –αυτό πρέπει να σημειωθεί– παρουσιάζεται στο κείμενο ως *ἀναχωρῶν μὲν ἐκ τοῦ Σικελικοῦ πελάγους καὶ οἷά τι ἐξέραμα τοῦ Ἰονίου ῥοῦ*, συνδέεται με τη ναυτική ισχύ των Βενετών⁵¹, αλλά και με *τα ἔθνη, ὅσα κόλπον ἀμφιμένεται τὸν Ἰόνιον*⁵², σε αντιστοιχία με το ανάλογο χωρίο του Κίνναμου. Για το Χωνιάτη που έγραψε το έργο του τουλάχιστον δύο δεκαετίες, αν όχι περισσότερο, μετά τον Κίνναμο και οπωσδήποτε αρκετά μετά την άλωση του 1204, είναι πολύ φυσικό να γνωρίζει ότι η κυριαρχία στην Αδριατική και στο Ιόνιο, από όπου η αυτοκρατορία μοιάζει να έχει αποχωρήσει οριστικά, ανήκει στη Βενετία. Ο Χωνιάτης όμως αφιερώνει στη βυζαντινή εκστρατεία στην Ιταλία ακόμη λιγότερη έκταση από τον Κίνναμο, παρ' όλο το μεγάλο όγκο του

44. Κίνναμος Ε΄, 6, σ. 216: *ἀλλὰ καὶ πάλιν τὰ ἐκ τῆς ἐσπέρας ἐμποδῶν αὐτῶ ἔστησαν*. Αντίθετα όμως στο Ε΄, 12, σ. 237: *ἀνὰ τὴν ἐσπερίαν λῆξιν (= Ἰταλία)*.

45. Για το θέμα αυτό βλ. την κλασική μελέτη του R. Holtzmann, *Zum Strator- und Marschalldienst*, HZ 145 (1931) 301-350.

46. Κίνναμος Ε΄, 9, σ. 228.

47. Κίνναμος ΣΤ΄, 10, σ. 280 κε.

48. Χωνιάτης, 91.

49. Χωνιάτης, 596, 597.

50. Χωνιάτης, 94, 97, 99. Εδώ, ο όρος *Ἀκυλία* (σ. 95,18) θα πρέπει μάλλον να αντικατασταθεί από το *Ἀπουλία*. Επίσης Χωνιάτης, 100, επιμένοντας ότι η εκστρατεία του Μανουήλ έγινε στη Σικελία και στην Καλαβρία. Και τα δύο είναι λάθος.

51. Χωνιάτης, 171.

52. Χωνιάτης, 199.

ιστοριογραφικού του έργου. Το Μπάρι π.χ. δεν αναφέρεται καθόλου. Το Βρεντήσιον είναι πάντα ένα λιμάνι εχθρικό, από το οποίο αποπλέει ο στόλος των Νορμανδών της Σικελίας για την Κέρκυρα⁵³ και όπου, ακόμα χειρότερα, οι Βυζαντινοί στήνουν πολιορκία, αλλά αδυνατούν να το καταλάβουν (μία από τις λίγες ακριβείς πληροφορίες του Χωνιάτη σχετικά με την εκστρατεία)⁵⁴. Και ο Αγκών που χρησιμοποιείται σαν βάση στρατολογίας και ανεφοδιασμού⁵⁵ πρέπει να εγκαταλειφθεί⁵⁶. Αργότερα, οι Γερμανοί θα εκπορθήσουν το παραθαλάσσιο αυτό φρούριο⁵⁷ και ο Μανουήλ Κομνηνός θα υποστεί τους γλευασμούς των υπηκόων του *ὡς ὑπερορίους ἤθηεν ἐπιθυμίας διὰ τὸ φίλαντον τρέφοντι*⁵⁸. Με την επάνοδο του Γουλιέλμου Β΄ και τη βυζαντινή ήττα στο Βρεντήσιον, ο Χωνιάτης δείχνει σαν να θέλει να συντομεύσει ακόμα περισσότερο την εξιστόρησή του γι' αυτή την εκστρατεία. Στη συνέχεια, θεωρεί ότι ο αυτοκράτορας που είχε ξοδέψει γι' αυτήν περίπου *τριακόσια κεντηνάρια χρυσίον* (30.000 λίτρες χρυσάφι) θεώρησε καλό να συνάψει συνθήκη με το Γουλιέλμο⁵⁹. Θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί πολύ εύλογα ότι ο Χωνιάτης ή έχει σχεδόν πλήρη σύγχυση για το τί συνέβη, είτε θέλει να μνημονεύσει μόνο ορισμένα επεισόδια αυτής της άδοξης εκστρατείας είτε, τέλος, επιδιώκει παραλείψεις και διαστρεβλώσεις, κάτι που, δυστυχώς, αποτελεί σχεδόν παράδοση σε κάποιους βυζαντινούς συγγραφείς. Ίσως όμως αιτία για όλα αυτά να αποτελεί μόνο το γεγονός ότι, όπως ειπώθηκε πιο πάνω, ο Χωνιάτης έγραψε το έργο του μετά τη λατινική κατάκτηση, οπότε μία βυζαντινή απόπειρα να κατακτηθεί ολόκληρη η Ιταλία τη στιγμή που, μόλις πενήντα χρόνια αργότερα, ούτε η Κωνσταντινούπολη ήταν δυνατόν να κρατηθεί, θα έβλαπτε καιρία την αξιοπιστία και τη σοβαρότητα του μακροσκελέστατου έργου του. Από τη σκοπιά αυτή, οι παραλείψεις, συντομεύσεις και διαστρεβλώσεις μπορούν σχετικά εύκολα να τύχουν κατανόησης.

Σύνθεση των βυζαντινών στρατευμάτων στην Ιταλία κατά την εκστρατεία του 1154/1156

Ο Νικήτας Χωνιάτης διηγείται ότι, την άνοιξη του 1155 και από το στρατόπεδο της Πελαγονίας όπου βρέθηκε, ο Μανουήλ Κομνηνός, το πρώτο πράγμα που έκανε ήταν να εφοδιάσει το Μιχαήλ Παλαιολόγο *χρήμασι πολλοῖς καὶ στρατιὰν αὐτῷ παραδοὺς ἰκα-*

53. Χωνιάτης, 72.

54. Χωνιάτης, 95.

55. Χωνιάτης, 97.

56. Χωνιάτης, 98.

57. Χωνιάτης, 201-202. Πρβλ. A. Carile - S. Cosentino, *Storia della marineria bizantina*, Bologna 2004, 150-155 (Ancona e le città dell'Adriatico nella politica italiana di Manuele I).

58. Χωνιάτης, 203.

59. Χωνιάτης, 97.

νήν⁶⁰. Το ότι ο συγκλητικός και σεβαστός Μιχαήλ είχε διαταχθεί να πάει στην Ιταλία εφοδιασμένος με πολλά χρήματα προκύπτει και από τον Κίνναμο που όχι μόνο το αναφέρει ρητά⁶¹, αλλά και προσθέτει ότι αυτήν ακριβώς την πληροφορία προσπαθούσε να διαδώσει στην Ιταλία ο αυτοκρατορικός απεσταλμένος κόμης Αλέξανδρος de Gravina⁶². Ο Κίνναμος δεν αναφέρει τίποτε σχετικά με την *ικανήν στρατιάν*, που αναφέρει ο Χωνιάτης που, από εδώ επίσης, προκύπτει σαφώς ότι είναι ανεπαρκέστατα πληροφορημένος σχετικά με την ιταλική εκστρατεία. Στο Βίο του πάπα Αδριανού Δ΄ αναφέρεται ότι ο *imperator Graecorum* έστειλε ένα μεγάλο χρηματικό θησαυρό *per quondam principem suum nomine Pilialogum*⁶³ στον Αγκώνα⁶⁴. Αντίθετα, σύμφωνα με τον Κίνναμο, ο Μιχαήλ Παλαιολόγος καταπλέει στην Pescara (πιθανότατα από τον Αγκώνα) μόνο με δέκα πλοία⁶⁵ και, φυσικά, με τα πολλά χρήματα που του έχουν εμπιστευτεί. Σύμφωνα με το Χωνιάτη, ο Παλαιολόγος πηγαίνει στη Βενετία από όπου στρατολογεί ένα μεγάλο μισθοφορικό στράτευμα *ἐκ τῶν Ἰταλιωτίδων χωρῶν και γενόμενος μεγαλοδύναμος πρὸς τὴν Λογγοβαρδιάν κατέπλευσε*⁶⁶. Τα λεγόμενα του Χωνιάτη δεν μοιάζουν να ευσταθούν επειδή α) καμιά μεγάλη βυζαντινή μισθοφορική στρατιά δεν διέσχισε ολόκληρη την Ιταλία από τη Βενετία έως τη Λογγοβαρδία και β) τα δέκα πλοία με τα οποία, σύμφωνα με τον πιο ακριβολόγο Κίνναμο⁶⁷, ο Μιχαήλ Παλαιολόγος κατέπλευσε στην Ιταλία δεν προδίδουν την παραμικρή ικανότητα μεταφοράς στρατευμάτων άξιου λόγου γ) πάλι ο Κίνναμος αναφέρει, ότι ο δεύτερος βυζαντινός στρατηγός Ιωάννης Δούκας είχε αρχίσει ήδη την πολιορκία ενός φρουρίου με το όνομα Προύντζος *στράτευμα ἤδη ἀθροίσας*⁶⁸ και αυτό συμφωνεί με τη μνεία του Χωνιάτη *στρατολογήσας ἀδρὸν κοντοφορικόν*⁶⁹. Σύμφωνα, λοιπόν, με ένα συνδυασμό των μνημιών του Κίνναμου και του Χωνιάτη, οι βυζαντινοί στρατηγοί Μιχαήλ Παλαιολόγος και Ιωάννης Δούκας φτάνουν στην Ιταλία με ασήμαντες ή ακόμα μηδαμινές στρατιωτικές δυνάμεις και, με τα χρήματα που στέλνει ο Μανουήλ Α΄, προβαίνουν σε στρατολογία επί τόπου, πριν κατέβουν στη Λογγοβαρδία, όπου, σύμφωνα με το *Liber Pontificalis*, ο Μανουήλ Α΄, με χρηματικό αντάλλαγμα, έχει ζητήσει γραπτά από τον πάπα Αδριανό Δ΄ (1154-1159) τρεις από τις

60. Χωνιάτης, 91,10-12. Τα χρήματα δεν αποκλείεται να προορίζονταν και για τον αυτοκράτορα Φρειδερίκο Α΄ (Magdalino, *Empire*, 59), κατά το υπόδειγμα του Αλέξιου Α΄ προς τον Ερρίκο Δ΄ το 1082.

61. Κίνναμος Δ΄, 1, σ. 135: ... *ἐντέταλτο ... τὸν Μιχαὴλ σὺν τοῖς χρήμασιν ἐπὶ Ἰταλίαν ἰέναι ...*

62. Κίνναμος Δ΄, 2, σ. 136-137.

63. *LP II*, 394,5-6.

64. Βλ. για τον Αγκώνα D. Abulafia, *Ancona, Byzantium and the Adriatic, 1155-1173, Papers of the British School at Rome* 52 (1984) 195-216.

65. Κίνναμος Δ΄, 2, σ. 137: ... *ὁ Παλαιολόγος ναυσὶ δέκα ... εἰς Πεσχαράν ἐπλεῖ.*

66. Χωνιάτης, 91,14-16.

67. Ο αριθμός των δέκα (και όχι περισσότερων) τονίζεται από τον Κίνναμο, Δ΄, 3, σ. 138.

68. Κίνναμος Δ΄, 2, σ. 137.

69. Χωνιάτης, 91,15.

παραθαλάσσιες πόλεις της Απουλίας, ώστε να μπορεί ευκολότερα να καταπολεμήσει τον βασιλέα της Σικελίας⁷⁰. Άδρον κοντοφορικόν, σύμφωνα με το Χωνιάτη, πρέπει να σημαίνει αξιόλογο τμήμα έφιππων, οπλισμένων με κοντούς/δρόρατα, δηλαδή βαρέων ιππέων, κατάφρακτων. Με αυτό το λίγο στρατό και στόλο που πιθανότατα να αυξήθηκε κάπως καθώς οι πρώτες του επιχειρήσεις βαίνουν απρόσκοπτα, κατακτάται το Μπάρι, η παλιά βυζαντινή πρωτεύουσα της Ιταλίας (κάτι που δεν αναφέρει καθόλου ο Χωνιάτης, ασχολούμενος με την Καλαβρία!)⁷¹. Μετά την άλωση του Μπάρι, οι Βυζαντινοί, *σὺν βραχεΐα τινι καὶ ὀλιγανδρούση δυνάμει* προχωρούν προς το Τρανί, στην πορεία, παίρνουν το Γιονιναζο με ομολογία⁷². Στο σημείο αυτό, από το συνεχές και συμπαγές κείμενο του Κίνναμο προκύπτει ότι, όταν οι βυζαντινές δυνάμεις είναι ενωμένες, ο στρατηγός του χειρσαίου (στο κείμενο: *ἡπειρώτης*) στρατού είναι ο Ιωάννης Δούκας, ενώ ο Μιχαήλ Παλαιολόγος απλά παραπλέει την ακτή και αποκλείει από τη θάλασσα τους αμυνόμενους εχθρούς, όταν πρόκειται για πολιορκία. Από την εποχή του Ιωάννη Μαλάλα, ο βυζαντινός στρατός αποκαλείται συνολικά και συνοπτικά «οι Ρωμαίοι», από οποιουδήποτε ποικίλους μισθοφόρους και αν αποτελείται, χωρίς βέβαια να δίνεται η παραμικρή διευκρίνιση σχετικά με την προέλευση των μισθοφόρων, που ορισμένες φορές μπορεί κανείς να διακρίνει μόνο από τα συμφραζόμενα⁷³. Αυτό συμβαίνει και στον Ιωάννη Κίνναμο που, αμέσως μετά, περιγράφοντας μία μάχη εκ παρατάξεως, λέει ότι οι *Ρωμαίοι τριχῆ διαιρεθέντες* παρέταξαν μπροστά και μετωπικά *φαλαγγιδόν* τους πεζούς Σκύθες τοξότες. Ο Ροβέρτος Βασαβίλας (κόμης του Loritello) και οι μισοί ιππείς, κατά πάσα πιθανότητα εγχώριοι, καθώς παρατάσσονται μαζί με τους υπόλοιπους τοπικούς κόμητες, βρέθηκαν στη μεσαία παρατάξη, ενώ ο Ιωάννης Δούκας με τους άλλους μισούς ιππείς βρέθηκε στην τελευταία, τρίτη γραμμή⁷⁴.

Πόσοι είναι οι ιππείς; Λίγο πριν, καθώς ο Ιωάννης Δούκας πλησιάζει στην Barletta, από το τμήμα του εμφανίζονται τριακόσιοι ιππείς που αντιμετωπίζουν *πεζῶν φάλαγγα αἰφνίδιον*⁷⁵. Φάλαγγα σχηματίζει και ο Δούκας. Μάλλον, λοιπόν, έχει μαζί του και πεζικό⁷⁶. Ο Κίνναμος λέει στο σημείο αυτό ότι και οι δύο στρατηγοί, Ιωάννης Δούκας και Μιχαήλ Παλαιολόγος έχουν υπό τις διαταγές τους στρατιωτικές δυνάμεις πολύ καλύτερες σε αριθμό από αυτές του εχθρού, δηλαδή ιππείς όχι περισσότερο από εξακόσιους (οὐ πλείονας ἑξακοσίων), ενώ οι ιππείς των εχθρών ήταν χίλιοι οκτακόσιοι, αλλά και οι πεζοί ήταν πολύ λιγότεροι (*πλείστου αποδέοντες*) από το εχθρικό πεζικό. Σύμφωνα-

70. LP II, 394,6-7.

71. Κίνναμος Δ', 3, σ. 138-140. Πρβλ. Chalandon, *Les Comnène* II, 355.

72. Κίνναμος Δ', 4, σ. 141. Πρβλ. Chalandon, *Les Comnène* II, 356.

73. Μαλάλας, 285.

74. Κίνναμος Δ', 4, σ. 143.

75. Κίνναμος Δ', 4, σ. 142.

76. Σύμφωνα με τον Κίνναμο (Δ', 4, σ. 142), από τη συμπλοκή έξω από τη Barletta, οι Ρωμαίοι ζημιώθηκαν, δηλαδή έχασαν μόνο έναν *ἐκ τῶν μισθοφορούντων ἰππέων*.

να με τα στοιχεία αυτά, επειδή δεν υπάρχουν άλλα, στη μάχη που ακολούθησε, στην πρώτη γραμμή της βυζαντινής παράταξης βρισκόταν ένας απροσδιόριστος αριθμός, όχι ιδιαίτερα σημαντικός, Σκυθών, φυσικά πεζών, τοξοτών και σε δύο αλληπάλληλες σειρές πίσω τους, από περίπου τριακόσιοι ιππείς η κάθε μία και οι ιππείς αυτοί ήταν εντόπιοι Ιταλοί μισθοφόροι, καθώς στα δέκα πλοία του Μιχαήλ Παλαιολόγου ήταν τελειώς αδύνατο να χωρέσουν εξακόσια άλογα. Έτσι, μπορεί κανείς σχετικά άνετα να συμπεράνει, ότι οι πεζοί Σκύθες τοξότες (Πετσενέγγιοι ή Κουμάνοι, κατά πάσα πιθανότητα), αρκετά συνηθισμένο τμήμα των βυζαντινών στρατιωτικών μονάδων την εποχή αυτή, πρέπει να μεταφέρθηκαν στην Ιταλία από τα δέκα πλοία του Μιχαήλ Παλαιολόγου που εμφανίζονται στην αρχή, άρα ο αριθμός τους δεν πρέπει να ξεπερνούσε τους πεντακόσιους ως εξακόσιους το πολύ⁷⁷ και, κάτι πολύ σημαντικότερο, ότι η βυζαντινή ανάκτηση ολόκληρης της Ιταλίας επί Μανουήλ Α΄ Κομνηνού, όπως προκύπτει από τις βυζαντινές πηγές επιχειρείται με δυνάμεις όχι μόνο μικρές σε τυχοδιωκτικό βαθμό⁷⁸, αλλά με κύριο όπλο το χρήμα, από το οποίο θα προέκυπτε τοπική στρατολογία, καθώς, πιθανότατα, αναμένεται και γερμανική ενίσχυση⁷⁹. Διαφορετικά, θα ήταν αδιανόητο να περιμένει είτε ο Μανουήλ Α΄, είτε οποιοσδήποτε άλλος βυζαντινός πολιτικός ή στρατιωτικός παράγοντας ότι η κατάκτηση της Ιταλίας μπορούσε να κατορθωθεί με τόσο ασήμαντες στρατιωτικές δυνάμεις⁸⁰, ακολουθείται, δηλαδή, μία στρατιωτική τακτική που, σε γενικές γραμμές, δείχνει να ακολουθεί την ιουστινιάνεια παράδοση του 535, όταν ο πολύς Βελισάριος στελνόταν στην Ιταλία με δυνάμεις απελπιστικά μικρές, ενώ η αυτοκρατορική πολιτική βασιζόταν τότε στη στρατιωτική σύμπραξη Βυζαντινών από Ν. και Φράγγων από Β.⁸¹ και αντίστοιχη εδαφική διανομή της χώρας. Οι τωρινές ακόμα μικρότερες, όπως φαίνεται, βυζαντινές δυνάμεις, με τη σειρά τους δείχνουν να μην μειώνονται από τις απώλειες⁸² καθώς, όπως φαίνεται από τον Κίνναμο, μπορούν να διαιρεθούν σε δύο μέρη⁸³, κάτι που οδηγεί στο συμπέρασμα ότι οι απώλειές τους προφανώς

77. Από τον Κίνναμο (Δ΄, 5, σ. 145-146) προκύπτει ότι οι δυνάμεις που αντιπαρατάσσονται στους Βυζαντινούς μπροστά στη Monopoli, δεν είναι ούτε δύο χιλιάδες.

78. Έτσι, αποδειχεται ότι η *στρατιά ίκανή και ή χείρ συχνή*, που αναφέρει ο Χωνιάτης (σ. 91,12-13) ότι έχει αναθέσει στο Μιχαήλ Παλαιολόγο ο Μανουήλ, είναι ανύπαρκτης.

79. Πρβλ. Magdalino, *Empire*, 59 σημ. 116, όπου επιχειρείται εύστοχος συνδυασμός με την κάθοδο του Φρειδερίκου Α΄ με στρατό στην Απουλία εναντίον του Γουλιέλμου Β΄. Πρβλ. K. Zeillinger, Friedrich I. Barbarossa, Manuel I. Komnenos und Süditalien in den Jahren 1155/1156, *RHM* 27 (1985) 53-83.

80. Πρβλ. Chalandon, *Les Comnène* II, 350.

81. Τ. Λουγγής, Η ευρωπαϊκή ισορροπία στον Μεσαίωνα: Η γερμανοβυζαντινή συμμαχία, στο: Το Βυζάντιο και οι απαρχές της Ευρώπης, Αθήνα 2004, 57-60.

82. Λίγο υπερβολική η παρατήρηση του Lillie (*Handel und Politik*, 629 σημ. 50) ότι κατά την ιταλική αυτή εκστρατεία του 1155/1156, «το ναυτικό δεν διαδραμάτισε κάποιο σημαντικό ρόλο, όπως εξ άλλου ούτε και ο στρατός». Σύμφωνα με τον Κίνναμο (Δ΄, 8, σ. 154), ο βυζαντινός στρατός πορεύεται διαμέσου μίας εύφορης χώρας και έχει άφθονα αγαθά στη διάθεσή του.

83. Κίνναμος Δ΄, 5, σ. 145.

αναπληρώνονται από συνεχείς μικρές έκτασης τοπικές στρατολογίες⁸⁴. Στη μικρή πόλη Andria (Αντρον), ένα τμήμα του εχθρικού στρατού προσχωρεί στους Βυζαντινούς⁸⁵. Ότα τα πράγματα όμως αρχίζουν και σοβαρεύουν αμέσως αργότερα με *στρατεύματα Σικελικά* που αποβιβάζονται στη Ν. Ιταλία⁸⁶, τότε, *ὁ βασιλεὺς στόλον, Μασαγετῶν τε καὶ Γερμανῶν ἰππέων καὶ δὴ καὶ Ῥωμαίων αὐτὸν ἐμπλησάμενος, εἰς Ἰταλίαν ἐπεμψεν, ἦρχε δὲ Μασαγετῶν μὲν Ἰωαννάκιος δὲν Κριτόπλην ἐπεκάλουν, Γερμανῶν δὲ Ἀλέξανδρος, Λογγιβάρδος μὲν τὸ γένος λίαν δὲ εὐνοϊκῶς ἔχων ἕξ τε Ῥωμαίους καὶ τὰ βασιλέως πράγματα. Πᾶσι μὲντοι Ἰωάννης ἐφεστήκει ἐπὶ κλησὶν Ἄγγελος*⁸⁷. Αυτός ο Ἰωάννης Ἄγγελος εμφανίζεται αργότερα ως συναρχηγός του χειραίου στρατού μαζί με τον Ἰωάννη Δούκα⁸⁸ (προηγούμενος ένας άλλος στόλος είχε ανατεθεί από το Μανουήλ, με κακή τελική έκβαση, στον *σεβαστοῦπέρτατο* Κωνσταντῖνο Ἄγγελο⁸⁹), ενώ σχετικά με την αριθμητική δύναμη του βυζαντινού στόλου που έφτασε στην Ιταλία επικρατεῖ μυστήριο. Οι δυνάμεις αυτές όμως είναι, όπως φαίνεται, επαρκείς για την ώρα επειδή μετά την κατάληψη του Montepeloso και ορισμένων άλλων πόλεων και περισσότερων από πενήντα κωμοπόλεων η εκστρατεία φαίνεται να ευδοκμεῖ⁹⁰, παρ' όλη την αποχώρηση από την ηγεσία του (ναυτικού) στρατεύματος του ικανού Μιχαήλ Παλαιολόγου που ακολουθεῖ⁹¹. Σε λίγο, παρασυρμένος προφανώς από τον οίστρο του κατακτητή, ο άλλος βυζαντινός στρατηγός στην Ιταλία Ἰωάννης Δούκας θα γράψει στον Μανουήλ ότι έχει καταλάβει *πόλεις σχεδὸν ἀπάσας, ὅποσαι ἐν Ἰταλίᾳ τυγχάνουσι οὖσαι καὶ κόλπω τῷ Ἰονίῳ*⁹², χωρίς όμως και να παραλείψει να σημειώσει ότι *δεῖ δὴ πλείονος ἡμῖν ἐνταῦθα ναυτικοῦ τε καὶ ἡπειρώτου στρατοῦ*⁹³ και η συνέχεια θα δείξει ότι έχει δίκιο, καθώς φαίνεται *ἀποδειλιᾶσαν τὸ Ῥωμαίων ναυτικὸν ἄτε κομιδῆ ὀλίγον δὲν (τέσσαρες γὰρ πρὸς ταῖς δέκα αἰ πᾶσαι νῆες ἦσαν αὐτῷ)*⁹⁴. Είναι όμως αρκετά τα δεκατέσσερα αυτά βυζαντινά πλοία, με ένα λεκτικό τέχνασμα της ηγεσίας τους (δήθεν αποστολή ενισχύσεων από τον αυτοκράτορα) που αποτελεί κατάλληλη ενθάρρυνση, να τρέψουν σε

84. Η μνεία *contra Grecos et Apulos* στο LP (II, 394,29) δείχνει ότι, τουλάχιστον τη στιγμή της τελικής βυζαντινής ήττας μπροστά στο Βρεντήσιον, οι βυζαντινοί μισθοφόροι ήταν στην πλειοψηφία τους Απουλοί.

85. Κίνναμος Δ', 4, σ. 144-145. Πρβλ. Chalandon, *Les Comnène* II, 357 σημ. 2.

86. Chalandon, *Les Comnène* II, 367.

87. Κίνναμος Δ', 6, σ. 148.

88. Κίνναμος Δ', 11, σ. 162. Πρβλ. Chalandon, *Les Comnène* II, 368.

89. Κίνναμος Γ', 12, σ. 119 και Γ', 13, σ. 120. Πρβλ. Lilie, *Handel und Politik*, 407, 417.

90. Κίνναμος Δ', 7, σ. 150.

91. Κίνναμος Δ', 7, σ. 151. Σύμφωνα με το Χωνιάτη, 94,95: *τῆς στρατηγίας παραλύεται*. Ο Chalandon (*Les Comnène* II, 364) υιοθετεῖ την μαρτυρία του Χωνιάτη.

92. Κίνναμος Δ', 10, σ. 158.

93. Κίνναμος Δ', 10, σ. 159.

94. Κίνναμος Δ', 11, σ. 162-163.

κανονική φυγή τα νορμανδικά (σικελικά) πλοία και ο χερσαίος στρατός να αιχμαλωτίσει μάλιστα αυτάνδρα τέσσερα από αυτά που θα εξοκειλουν εξ αιτίας της υπερβολικά γρήγορης κωπηλασίας τους που τα έκανε, τελικά, εύκολη λεία.

Τώρα, ο Μανουήλ Α΄ στόλον νεών ἀγείρας ἅμα ἠπειρώτη στρατῶ εἰς τὴν Ἰταλίαν ἔπεμψεν⁹⁵, αλλά σύμφωνα με τους νεότερους ιστορικούς, πρόκειται και πάλι για δυνάμεις τελείως ανεπαρκείς⁹⁶. Και σ' αυτήν επίσης την περίπτωση είναι άδηλη η τύχη του στόλου. Κατά έναν εντελώς ακριβέστερος αναφέροντας με τον συνήθη πομπώδη τρόπο του ὁ Κομνηνὸς Ἀλέξιος, ὁ τοῦ Βρυννίου καίσαρος υἱός, ἐξάδελφος ὦν τῷ βασιλεῖ πρὸς μητρὸς καὶ τὴν τοῦ μεγάλου δουκὸς τιμὴν ἄρτι πρῶτος περιζωσάμενος⁹⁷, παρ' ὅλο που σε ὅ,τι αφορά τον τίτλο του κάνει λάθος⁹⁸. Στη συνέχεια, ο Χωνιάτης αναφέρει μεγάλες νικηφόρες για τους Βυζαντινούς ναυμαχίες, κάτι που πρέπει να δείχνει μάλλον την ἐλλειψη πληροφόρησης ως προς τη χρονική αλληλουχία των μαχών που έδωσαν οι βυζαντινὲς δυνάμεις¹⁰⁰, ενώ θεωρεῖ ὅτι και το πολιορκούμενο από τους Βυζαντινούς Βρεντήσιον ἔφτασε κοντά στην ἄλωση¹⁰¹, ενώ ο Κίνναμος υποστηρίζει ὅτι ακριβῶς τη στιγμή που οι πολιορκημένοι στο Βρεντήσιον «Σικελίου» ἦταν ἑτοίμοι να συνθηκολογήσουν, τους αναγγέλθηκε ὅτι βρίσκεται κοντά ο βασιλέας Γουλιέλμος με μεγάλο στρατό¹⁰². Αντίθετα, από τη στιγμή αυτή, η βυζαντινὴ στρατιά στην Ἰταλία αρχίζει να χωλαίνει ως προς την αριθμητικὴ δύναμη και να εγκαταλείπεται από την τύχη που τη συνόδευε ἕως τότε, αλλά και από αρκετούς τοπικούς συμπολεμιστές της. Ο Κίνναμος αναφέρει ὅτι ο Ἀλέξιος αὐτὸς εἶχε διαταχθεῖ από τον αυτοκράτορα να φτάσει στην Ἰταλία καὶ ἑτέραν ἀθροίσαντι δύναμιν, ο Ἀλέξιος ὁμως κατέπλευσε στο Βρεντήσιον χωρὶς να κάνει τίποτε από αυτά¹⁰³. Από την ἄλλη πλευρά, ο Γουλιέλμος Β΄ αποβιβάζεται από τη Σικελία στη Ν. Ἰταλία δυνάμεσιν ἅμα βαρεῖαις¹⁰⁴, κάτι που, σύμφωνα με τη συνηθισμένη ορολο-

95. Κίνναμος Δ΄, 12, σ. 164.

96. Chalandon, *Les Comnène* II, 368.

97. Κίνναμος Δ΄, 12, σ. 165.

98. Χωνιάτης, 94,96-98. Πρβλ. Chalandon, *Les Comnène* II, 368. Ο Magdalino (*Empire*, 60) τον αποκαλεῖ Ἀλέξιο Κομνηνὸ, ἐπίσης σωστά.

99. Ως πρῶτος μέγας δοῦξ του στόλου αναφέρεται, σύμφωνα με την Άννα Κομνηνή (Ζ΄, 8, 8, σ. 225) ο Ἰωάννης Δούκας. Ως πρῶτος δοῦξ του στόλου αναφέρεται λίγο νωρίτερα ο Μανουήλ Βουτουμύτης (Άννα Κομνηνή ΣΤ΄, 10, 5, σ. 190). Πρβλ. και Stein, *Untersuchungen*, 56-58.

100. Χωνιάτης, 94,6. Πρβλ. Lillie, *Handel und Politik*, 630 σημ. 52. Ἵσως να πρόκειται για την προηγούμενη ναυμαχία, ὅπου αιχμαλωτίστηκαν στην ξηρά τα τέσσερα νορμανδικά πλοία.

101. Χωνιάτης, 95,8-9.

102. Κίνναμος Δ΄, 12, σ. 166.

103. Κίνναμος Δ΄, 12, σ. 165.

104. Κίνναμος Δ΄, 12, σ. 165.

γία των μεσοβυζαντινών πηγών¹⁰⁵, σημαίνει, βαρύ ιππικό, ιππότες, κατάφρακτους και, γενικά, την κύρια και αποτελεσματικότερη μονάδα κρούσης όλων των μεσαιωνικών στρατών. Η είδηση αυτή δεν επιδρά σαν καταλύτης μόνο στους πολιορκημένους, αλλά και στους πολιορκητές. Τώρα είναι που οι μισθοφόροι ιππείς από τη Μάρκα (Marche, περιοχή του Αγκώνα) ζητούν διπλάσιο μισθό για να πολεμήσουν και, όταν οι Βυζαντινοί τους τον αρνούνται, εγκαταλείπουν τη συμμαχία και φεύγουν. Το ίδιο πράττει και ο Ροβέρτος, κόμης του Loritello¹⁰⁶. Στην αποφασιστική μάχη, όπου επήλθε η τελική ήττα των Βυζαντινών που περιέμεναν και άλλες στρατιωτικές ενισχύσεις από την Κωνσταντινούπολη¹⁰⁷, εμφανίζονται στις τάξεις του αυτοκρατορικού στρατού ένας Παϊράμης, Πέρσης το γένος (δηλαδή Bairam, Σελτζούκος ή Τουρκομάνος) καθώς και Ίβηρες και Μασσαγέτες¹⁰⁸, εμφανίζεται δηλαδή η συνηθισμένη πανσπερμία που χαρακτηρίζει τη σύνθεση των βυζαντινών μονάδων την εποχή αυτή.

Συμπερασματικά, θα μπορούσε να ειπωθεί, ότι σε ό,τι αφορά τη μετάβαση στρατού από τα Βαλκάνια στην Ιταλία επί Κομνηνών αυτοκρατόρων κυριαρχούν οι δυσκολίες, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι εγκαταλείπεται οριστικά η επιδίωξη επιστροφής της αυτοκρατορίας, όπως υποδεικνύει η απόπειρα πολιορκίας του Υδρούντος το 1107. Είναι όμως χαρακτηριστικό ότι, ενώ για την εκστρατεία στην Κέρκυρα εναντίον των Νορμανδών το 1147 ο Μανουήλ Α΄ μπορεί να κινητοποιήσει ως 1.500 πλοία (500 πολεμικά και 1.000 ιππαγωγά και φορητά¹⁰⁹), ο σεβαστός Μιχαήλ Παλαιολόγος θα καταπλεύσει στην Ιταλία με μόνο δέκα πλοία, γεμάτα ίσως από χρήματα αλλά, αν κρίνουμε από τον Κίνναμο που είναι η μόνη πηγή που αναφέρει με σχετική σαφήνεια τις στρατιωτικές δυνάμεις, ο μεγαλύτερος αριθμός βυζαντινών πλοίων στην Ιταλία που μνημονεύεται στο κείμενό του είναι δεκατέσσερα¹¹⁰, ενώ δύο φορές ήδη ο αυτοκράτορας έχει στείλει στόλους στην Ιταλία προς ενίσχυση των εκεί δυνάμεών του: την πρώτη φορά υπό τον Ιωάννη Άγγελο¹¹¹ και τη δεύτερη υπό τον Αλέξιο Βρυέννιο¹¹². Πρέπει, λοιπόν, να υποθεθεί βάσιμα, ότι οι δύο αυτοί στόλοι που έφεραν ενισχύσεις πρέπει να επέστρεψαν στην αυτοκρατορία αφού αποβίβασαν τα όσα στρατεύματα είχαν μεταφέρει. Πέρα από τη γνωστή και σχετικά μικρής έκτασης ναυμαχία, όπου τα δεκατέσσερα βυζαντινά πλοία

105. Πρβλ. για τον όρο *βαρὺς στρατὸς* ή *βαρεῖα δύναμις*, π.χ. Σκυλίτζης, 138,66, 177,29, 200,13 (*βαρεῖας δυνάμεως*) 215,2 (*δύναμιν βαρεῖαν*).

106. Chalandon, *Les Comnène* II, 368-369. Όλα αυτά, μαζί με το θάνατο του Μιχαήλ Παλαιολόγου αποτελούν τις αιτίες της αποτυχίας της εκστρατείας στην Ιταλία κατά τον Magdalino (*Empire*, 60-61 σμ. 120), που υποστηρίζει τη γνώμη ότι οι Βυζαντινοί έπρεπε να οχυρωθούν στο Μπάρι, αντί να αντιπαραταχθούν στους Νορμανδούς μπροστά στο Βρεντήσιον που δεν είχαν ακόμα καταλάβει.

107. Κίνναμος Δ', 13, σ. 167.

108. Κίνναμος Δ', 13, σ. 167.

109. Κίνναμος Γ', 2, σ. 92.

110. Κίνναμος Δ', 11, σ. 162-163.

111. Κίνναμος, Δ', 6, σ. 148.

112. Κίνναμος Δ', 12, σ. 164.

νίκησαν τα σικελονορμανδικά, τα γεγονότα μοιάζουν να δικαιώνουν περισσότερο την κρίση του Lilie και λιγότερο αυτήν του Χωνιάτη: ο ρόλος του βυζαντινού στόλου στην Ιταλία που παρέπλεε τις ακτές ήταν μάλλον μικρός και, έτσι, δεν διαδραμάτισε και τόσο σπουδαίο ρόλο, αφού ούτε το Βρεντήσιον έγινε δυνατόν να αποκλειστεί στενά ώστε να εξαναγκαστεί σε παράδοση.

Με μία αξιοθαύμαστη βραχυλογία, ο Κίνναμος περιγράφει και προδιαγράφει ταυτόχρονα τα μη πολεμικά πλοία του στόλου: *ναῦς τῶν ἐκ τοῦ ῥωμαϊκοῦ στόλου οὐ τῶν κουφοτέρων οὐδ' ὅποια ἡθαμαλαὶ τυγχάνουσιν αὐταὶ καὶ ἐπιμήξεις, ἀλλ' ὕψους μὲν καὶ εὐρους ἰκανῶς ἔχουσα, ἴππων δὲ πλήρης καὶ ὄπλων μεστὴ παντάπασι οὐσα*¹¹³. Από αυτά τα φορηγὰ πλοία πρέπει κυρίως να αποτελούνταν οι δύο βυζαντινοὶ στόλοι που έφεραν ενισχύσεις στην Ιταλία. Τα μη μάχια πλοία αυτά που, σε περίπτωση ναυμαχίας, αποτελούν επιβαρυντικό παράγοντα για ένα στόλο, όπως εύκολα καταλαβαίνει κανείς, φαίνεται ότι αποσύρθηκαν από το θέατρο των πολεμικών επιχειρήσεων αμέσως μετά το πέρας της αποστολῆς τους, κάτι που είναι σύμφωνο με όλους τους κανόνες της ναυτικής τακτικής σε όλες τις εποχές. Αντίθετα, ο Κίνναμος είναι και πάλι κατά το δυνατόν σαφής, όταν περιγράφει την άπαρση ενός βυζαντινού στόλου για ναυμαχία: *στόλον δὲ νεῶν ἀγείρας (ο Μανουήλ) στρατόν τε ἐμβιβάσας αὐτῷ στρατηγόντι Κωνσταντίνῳ δν ἄγγελον ἐπεκάλουν θεῖον αὐτῷ γεγονότα ἐκέλευε ...*¹¹⁴. Ὅπως είναι εύλογο, εδώ δεν υπάρχει λόγος να συμπεριληφθούν στη σύνθεση του στόλου ιππαγωγὰ και φορηγὰ.

Ὅπως ειπώθηκε ἤδη, στη βυζαντινὴ στρατιὰ της Ιταλίας, την κύρια δύναμη αποτελούν *οὶ μισθοφοροῦντες ἱππεῖς*¹¹⁵, εγγώριοι στην πλειοψηφία τους από τη Μέση και τη Νότιο Ιταλία. Κατά την πρώτη αποστολή αξιόλογων ενισχύσεων στη μικρὴ στρατιὰ των Ιωάννη Δούκα και Μιχαήλ Παλαιολόγου αναφέρονται Μασσαγάται (Κουμάνοι)¹¹⁶ και Γερμανοὶ (Γάλλοι, στον Κίνναμο) ἱππεῖς¹¹⁷, ενώ κάποια στιγμή αναφέρονται και πολιορκητικὰ μηχανήματα (*πετροβόλα*)¹¹⁸, που δεν αποκλείεται καθόλου να κατασκευάστηκαν επί τόπου, δηλαδή στην Ιταλία. Το πιο σημαντικό συμπέρασμα από όλα αυτά πρέπει να είναι ότι σε βυζαντινὰ εδάφη της εποχής, δηλαδή στα Βαλκάνια και στη ΒΔ. Μικρὰ Ασία που ελέγχουν οι Κομνηνοὶ αυτοκράτορες δεν υπάρχουν κατάλληλα ἢ διαθέσιμα στρατεύματα για να σταλούν στην Ιταλία. Σε ό,τι αφορά, τέλος, την αποστολή του πρωτοστράτορος Αλέξιου Αξούχ μετά την ήττα στο Βρεντήσιον να μετατρέψει τον

113. Κίνναμος Γ', 5, σ. 100. Πρβλ. τις απεικονίσεις στο Pryor - Jeffreys, *ΔΡΟΜΩΝ*, 313 και 321. Πρβλ. επίσης Τ. Κ. Λουγγής, *Υμεινή και πρόχειρος θεραπευτική τοῦ στρατιωτικοῦ ἵππου και ἡμίονου κατά τὰς ἐκστρατείας*, Αθήνα 1907, σ. 74-78.

114. Κίνναμος Δ', 12, σ. 119.

115. Κίνναμος Δ', 13, σ. 168.

116. Πρβλ. Α. Σαββίδης, Οι Κουμάνοι και το Βυζάντιο, 11ος-13ος αι., *Βυζαντινά* 13 (1985) 937-956.

117. Κίνναμος Δ', 6, σ. 148.

118. Κίνναμος Δ', 10, σ. 160.

Αγκώνα σε *ὄρμητήριον*¹¹⁹, και μόνο η χρήση του ὄρου αυτού, που σημαίνει τόπο συγκέντρωσης ναυτικών δυνάμεων, υποδεικνύει ότι δεν υπήρχαν στρατιωτικές δυνάμεις ικανές να σταθμεύσουν στην ενδοχώρα, παρά μόνο δυνάμεις κατάλληλες για φρουρά μίας οχυρωμένης παραθαλάσσιας πόλης. Έτσι, την τελική πολιορκία και άλωση επιχειρούν Άλαμανοί και Ούννετοι ἐπὶ Ἀγκώνα, οἱ μὲν ἀπὸ θαλάσσης οἱ δὲ ἡπειρώτη στρατῶ πολιορκήσοντες. Οι τελικές λεπτομέρειες και της άλωσης αυτής που αφηγείται και πάλι ο Ιωάννης Κίνναμος, δεν έχουν και τόση σημασία για τη λεγόμενη Μεγάλη Ιστορία.

119. Κίνναμος Δ', 14, σ. 170. Πρβλ. Magdalino, *Empire*, 61.